

Martin M. Simecka

Fortfarande inte fria

1970 och 1980-talens generation av dissidenter är författare till en samling verk som saknar motsvarighet i Tjeckiens historia, skriver Martin Simecka. Men det är just det monumentala arvet från denna generation som hindrar tolkningen av det kommunistiska förflutna från att sträcka sig bortom självdiagnostik.

Vissa av er minns kanske de förhoppningar som väcktes i väst efter sammetsrevolutionen. Man hoppades på att Centraleuropa skulle kunna bidra med nya idéer, värderingar eller insikter som saknades inom den västerländska politiken. Kanske skulle centraleuropéerna kunna finna en "tredje väg" mellan kapitalism och socialism. Dessa förhoppningar byggde på antagandet att centraleuropéernas lidanden under kommunismen hade gjort oss till bättre människor, mer ifrågasättande, känsliga och intellektuella. I dag ter sig detta hopp överdrivet, och Västeuropas föreställningar om Centraleuropa framstår som påfallande naiva. De postkommunistiska samhällena fick aldrig det självförtroende som behövdes för att överlämna något viktigt budskap till västvärlden. Deras strategi var att så snabbt som möjligt anpassa sig till segrarna i den stora ideologiska konflikten. De fick entydiga anvisningar om hur de skulle gå till väga för att bygga upp demokrati och marknadsekonomi: Köpenhamnskriterierna och Washington Consensus blev vår politiska elits läroböcker.

Det var så mycket som behövde göras att det inte fanns tid över till reflektion — det enda som det hade funnits verkligt gott om under kommunistregimen. Jag minns att jag då hade oroat mig för att det täta språket hos de författare vars verk jag brukade åtnjuta i samizdat kunde förtunnas av att jag tvingades läsa dem i tidningar. Kanske var det inte ens möjligt att reflektera över den process vi blivit en del av, av den enkla anledningen att vårt tankesätt ännu inte var redo för det. I efterhand kan vi se att revolutionen 1989 skedde parallellt med ett flertal dramatiska globala omvälvningar, vars viktigaste katalysator inte var kommunismens fall. Globaliseringen ökade i rask takt och kommunismens kollaps bidrog bara till "laissez faire"-kapitalismens segervissa eufori. Själva segern betraktades i första hand ur ett ekonomiskt perspektiv, men i och med kommunismens fall förlorade de västliga demokratierna plötsligt den spegel i öst som varit deras drivfjäder till att bete sig bättre. Därmed underminerades den känsla av ansvar för världens moraliska tillstånd som rått i västvärlden sedan andra världskrigets slut. Kanske misstänkte vi att detta var fallet, men vi hade inte tid att ta itu med det. För oss hade västvärlden alltid varit den oföränderliga enhet vi målat upp i våra drömmar.

Alltså gjorde vi under 1990-talet vårt bästa för att bygga upp ett kapitalistiskt system, utan att se att kapitalismen successivt höll på att tömmas på både

rättvisa och ansvarskänsla. Vi trodde att det vi såg var helt normalt och att det alltid hade varit så. Därför accepterade vi den regelrätta stöld som kallades privatisering och som vi trodde var en nödvändig del av den västerländska kapitalismen. Till och med i dagsläget, när många i västvärlden anser att "den osynliga handen" har skrumpnat ihop till en invalidiserad stump, vägrar vi att erkänna att vår bild av kapitalismen var felaktig och att vi bara hade upplevt en viss variant av den — en som sjunger på sista versen.

Allt detta har större betydelse för oss än vi är beredda att erkänna. Den rådande ekonomiska krisen handlar inte längre bara om hur många miljarder som borde pumpas in i ekonomi för att vi ska kunna fortsätta samla tillgångar på hög; i stället handlar den alltmer om sociala processer som kommer att ha bra mycket större inverkan på världen än kommunismens fall fick. I mina ögon är detta något som mycket få människor i den postkommunistiska världen vågar erkänna. Det som skiljer oss från väst tycks fortfarande vara vår motvilja mot att reflektera över vår egen blindhet. Detta gäller både vår syn på den kapitalism vi byggt upp under de senaste tjugo åren och vår syn på kommunismen.

Kanske finns det en viss logik i denna motvilja: vi vill helt enkelt inte ge upp vår plats högst upp på listan över det senaste halvseklets viktigaste händelser. Under en paneldiskussion i Wien nyligen sa den brittiske historikern Timothy Garton Ash att 1989 var det viktigaste årtålet i Europas historia. "Kommer ni på något annat år?" frågade han när han lade märke till flera höjda ögonbryn i publiken. Garton Ash har rätt: Hur mycket man än nagelfar Europas historia kommer man inte att hitta ett mer passande årtal.

Men nu har tjugo år gått, och hur mycket vi än vill kan vi inte hejda historiens gång. Faktum är att vi borde vara tacksamma över att historien har gett oss dessa tjugo år som ett slags förberedelse inför sämre tider. Det var till exempel tur för oss att NATO expanderade för tio år sedan, vid en tid då Ryssland var för svagt för att kunna förhindra det. Lika tursamt var det att EU expanderade under en tid av ekonomisk eufori. Om krisen hade slagit till år 2000 hade vi kanske fortfarande väntat på att bli insläppta i Bryssel, eftersom Västeuropa hade varit upptaget med sina egna problem.

Den politiska friheten i Centraleuropa har aldrig varit så stor som den är idag. Om världen och Europa inte sjunker ned i kaos, och det hotet är idag mer reellt än vi är redo att erkänna, kommer vi om några årtionden att kunna säga att Centraleuropas nationer har åstadkommit något verkligt imponerande.

Men hur imponerande denna prestation än är har den hittills varit mer eller mindre konformistisk. Det har förstås pågått livliga och bitvis känsloladdade debatter kring vilket som är det riktiga tillvägagångssättet, men dessa debatter har alltid präglats av Västeuropa och dess värderingar. Det har varit pragmatiska debatter, som handlat om hur man så snabbt som möjligt ska kunna bli en del av väst och så effektivt som möjligt lämna det förflutna bakom sig. Ur den aspekten var till och med vårt sätt att handskas med arvet från kommunisttiden pragmatiskt: de så kallade "reningsceremonierna" betraktades åtminstone på ett tidigt stadium som redskap för att påskynda omvandlingarna. De gick inte ut på att analysera samtidshistorien, utan på att hindra före detta agenter och informanter från att få något framtida inflytande.

Om Västeuropa verkligen väntade sig någon form av intellektuellt bidrag från Centraleuropa under den första månaden efter revolutionen så hängde detta trots allt ihop med vår erfarenhet av totalitarism. Det hängde ihop med

förmågan att uppskatta friheten. Och det stod snart klart att Centraleuropa kollektivt misslyckades med att förmedla denna avgörande insikt. Det enda vi hade att erbjuda var ett fåtal stora individer, som Vaclav Havel eller Bronislaw Geremek.

Därför måste vi fortfarande ta oss an, förstå och artikulera denna unika erfarenhet, både för vår egen skull och för Västeuropas. Detta är en paradox, eftersom vi formligen badar i information om det förflutna. Vi vet nästan allt om hur förfärlig regimen var, mycket har skrivits om dess offer och deras berättelser har dokumenterats. Och ändå är vi oförmögna att komma överens om hur det verkligen var. Vi är oförmögna att enas om huruvida regimen var totalitär eller diktatorisk och det råder ingen samstämmighet kring hur vi ska handskas med de dokument regimen lämnade efter sig — om vi ska närma oss dem som verkliga bevis eller sky dem som delar av den stora lögn som höll hela systemet uppe. När man läser Peter Esterhazys *Revised Edition*, som presenterar en förfärande rad angivelser som hans älskade aristokratiske far under trettio år hade överlämnat till säkerhetspolisen, förstår man vilken katartisk effekt publiceringen av sådana dokument har. Å andra sidan är det också lätt att förstå Adam Michniks känsloladdade argument mot att låta säkerhetspolisens dokument styra över oss.

De senaste tjugo årens debatter tycks alla vara riktade mot en och samma punkt: att vi fortfarande inte är fria. Alla vi som levt åtminstone en del av våra vuxna liv under kommunismen har blivit märkta av det förflutna till en sådan grad att vi kanske aldrig kommer att kunna diskutera historien i den fria världens ordalag. Vi kommer kanske att kunna skilja de modiga från de feiga och offren från förövarna, men inte de fria från de ofria. Den fria människan var helt enkelt en kategori som inte existerade under kommunisttiden. Olydnad, motstånd eller försök att leva ett parallellt liv utanför systemet må ha varit tecken på en längtan efter frihet, men de utgjorde inte i sig någon frihet. Vi kan och vi bör vittna om våra erfarenheter och många förtjänar beundran och respekt för sitt mod, men detta ger oss inte rätten att hävda att vi kan tolka detta avsnitt i historien på ett fritt och opartiskt sätt. Vi är alla patienter som självdiagnostiserar och ordinerar vår egen behandling.

De senaste tjugo årens kamp för historien har i själva verket snarare varit en kamp för legitimitet åt dem som har till uppdrag att tolka historien. Före detta Stalinfångar, dissidenter från perioden efter Sovjetinvasionen, pragmatiker från den så kallade "grå zonen", kommunister, till och med säkerhetsagenter, har alla kämpat för denna legitimitet. Det råder en stor enighet om att rätten att tolka historien tillhör offren snarare än förövarna. Denna rätt uppfattas som en belöning, och även som ett tecken på respekt för de turbulenta liv som generationen jag brukar kalla "min fars generation" har levt. I sin ungdom var de nitiska kommunister, på 1960-talet var de passionerade reformivrare, och på 1970- och 80-talet var de modiga dissidenter. Deras liv utgör ryggraden i den tjeckiska historia de på en gång deltog i, skapade och kritiserade skarpt. Vem mer än de hade en så djup kunskap om kommunismen i alla dess former? Vem skulle annars ha rätt att tolka dess välde? Denna generation skapade en storartad samling litteratur — briljanta analyser och romaner i världsklass — som del i en övning i självreflektion som antagligen saknar motstycke i Tjeckiens historia. Men det finns en hake: den samling verk denna generation lämnat efter sig är så monumental att den blir till ett monument över sig själv. Och som vi vet är monument till för att ge en stiliserad version av historien, eller i värsta fall en mytologiserad sådan, snarare än en opartisk tolkning.

På senare tid, särskilt i samband med debatter kring de institut som upprättats i flera länder för forskning i samtidshistoria, har i Centraleuropa kritiska röster höjts som pekar på det faktum att de unga historiker som arbetar vid dessa institut inte har någon personlig erfarenhet av den tidigare regimen. Enligt kritikerna skulle detta innebära att yngre historiker inte kan förstå vilka existentiella svårigheter och komplexa kompromisser regimen påtvungade nästan alla som levde under den. Man oroar sig för att framtida generationer av historiker kommer att betrakta det förflutna ur en nutida synvinkel, med ögon som bara har upplevt demokrati. Man tror att dessa människor kommer att tolka det förflutna på ett språk präglad av frihet, som inte kan uppbringa något medlidande och inte förstår nyanserna i det kommunistiska metaspråket. De skulle kort sagt behandla alla som någonsin haft samröre med regimen på samma sätt.

Jag delar inte deras oro, utan tror att en god tolkning av det förflutna bara är möjlig utifrån frihetens demokratiska ideal. De enda som har möjlighet att göra en sådan tolkning och kan göra den på ett legitimt sätt är den yngre generationen, eftersom den inte har någon koppling till det förflutna. Det finns en risk att unga historiker inledningsvis är orättvisa, och att deras forskning dikteras av politiska intressen, men detta måste man ha överseende med. Önskan att styra tolkningen av historien är förståelig men meningslös. Ur ett biologiskt perspektiv är den även naiv. Om tjugo år kommer dagens unga generation av historiker inte att behöva vår tillåtelse för att tolka vår historia som de vill.

Oviljan att riskera att historien framstår i ett annat ljus än vi skulle önska är förstås ett fenomen som är känt även i Västeuropa. Det tog fransmännen ett halvt sekel att ens börja tala om Vichyregimen och även svenskarna drog sig först nyligen till minnes att myndigheterna långt in på 1970-talet lät sterilisera människor som inte passade in i samhället. Jag är ändå övertygad om att vi för att kunna diskutera huruvida Centraleuropa har några särskilda värderingar att erbjuda Västeuropa först måste ha mod att se det uppenbara: att vi inte har använt de senaste tjugo åren till att finna detta mod.

Published 2010-04-07

Original in English

Translation by Sara Eriksson

Contribution by Ord&Bild

First published in *Ord&Bild* 1-2/2010 (Swedish version)

© Martin M. Simecka / Ord&Bild

© Eurozine